

Լուսինե ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայաստանի պետական
տնտեսագիտական համալսարան

**ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐԻ ՃԱՆԱՀՈՂԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐԻ
ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԵԴԻԱԴԻՍԿՈՒՐՍՈՒՄ**

Հոդվածը նվիրված է ՋԼՄ-ներում լուսաբանվող «տնտեսական իրադարձություն» հասկացության ճանաչողական կադապարի մոդելավորմանը: Տնտեսական իրադարձությունը հարաշարժ իրողություն է, որն ընկալվում է ֆրեյմ-սցենարի միջոցով: Վերջինս պարունակում երկու տեսակի սլոթներ՝ միջուկային և պայմանական: Միջուկային՝ իրադարձության կատարման համար անհրաժեշտ սլոթներն են սուբյեկտը (գործողություն կատարողը), փոփոխությունը, վայրը, ժամանակը: Որպես պայմանական սլոթներ կարող են լինել տնտեսական իրադարձության օբյեկտը, պատճառը, հետևանքը, արժևորումը, կանխատեսումը և այլն: Ինչպես ցույց է տալիս վերլուծությունը, իրադարձության ամբողջական ընկալումն ապահովելու համար հաճախ անհրաժեշտ են ոչ միայն միջուկային, այլև որոշ պայմանական սլոթներ, որոնք այս կամ այն դեպքում ակտիվանում և առաջին պլան են մղվում՝ համապարփակ դարձնելով փվյալ իրադարձության հասկացության դաշտի ձևավորումը:

Բանալի բառեր. տնտեսական իրադարձություն, ֆրեյմ-սցենար, ճանաչողական կադապար, ֆրեյմային վերլուծություն, սլոթներ, հասկացության դաշտի ձևավորում

Ճանաչողական լեզվաբանության դրույթներից մեկն այն է, որ շրջակա աշխարհի բոլոր երևույթները, որպես մտավոր կադապարներ, իրենց արտացոլումն են գտնում անհատների գիտակցության մեջ, ապա վերածվում ճանաչողական կառույցների՝ գիտելիքի միավորների: Գիտելիքի միավորների ուսումնասիրության նպատակով ժամանակակից լեզվաբանական գիտակարգերի մեթոդաբանությունն առաջարկում է բազմաթիվ մոտեցումներ՝ ընդգրկելով թե՛ ավանդական, թե՛ նորագույն համարվող ճանաչողական վերլուծությունները: Ճանաչողական մոդելավորման մեթոդները հնարավորություն են ընձեռել գիտնականներին բնութագրելու լեզվամիավորների իմաստները՝ որպես աշխարհի մասին գիտելիքի արդյունքներ, հետազոտելու գիտելիքային կառույցների ձևավորման սկզբունքներն ու միջոցները, վեր հանելու լեզվական և ճանաչողական կառույցների փոխներգործության մեխանիզմը, որի միջոցով իրագործվում է երևույթների մտապատկերման գործառույթը:

Մոդելավորումը ենթադրում է կադապարի ստեղծում, որը, որպես իրականության հետազոտման կառույց, երևույթի համակարգային և գործառնության կապերն ուսումնասիրելու և այլ ընդհանրագլուխ ու նույն կարգին պատկանող երևույթների հատկանիշներից դրանք սահմանազատելու գործիք է /Карасик, 2013: 6/:

Ճանաչողական մոդելավորման արդյունավետ մոտեցումներից մեկն էլ ֆրեյմային վերլուծությունն է, որի հիմքում են լեզվական երևույթների ճանաչողական լինելու փաստը և արտալեզվական գիտելիքների կիրառումը՝ դրանք իմաստավորելու նպատակով: Անդրադառնանք տնտեսական իրադարձության ֆրեյմային մոդելավորմանը:

Ինչպես հայտնի է, ամեն մի իրադարձության կառուցվածքային նկարագրություն կատարվում է՝ հիմնվելով որոշակի տեղեկույթի վրա, որը ներկայացնում է տվյալ իրադարձության բաղադրիչները: Այդ տեղեկույթն ունի սցենարի ձև, որը ներառում է տեղեկություններ մարդկանց և նրանց գործունեության նպատակի մասին: Վերջինս իրադարձությունը ֆրեյմի տեսքով ներկայացնելու կամ տվյալ տեղեկությունը կառուցվածքայնացնելու միջոց է, որն անհրաժեշտ է, օրինակ, հասկանալու համար, թե ինչու է ուտել ցանկություն ունեցող կինը գնում հեռախոսագիրքը վերցնելու (why a hungry woman would go to get a telephone book) /Duchan, 1991: 44/:

Սցենարը սահմանվում է որպես կանխորոշված, կարծրատիպային գործողությունների հաջորդականություն, որոնք նկարագրում են քաջածանոթ իրադարձություն (a predetermined, stereotyped sequence of actions that define a well-known situation) /Schank, Abelson, 1977: 151/:

Ռ. Շենկը և Ռ. Աբելսոնը սահմանել են իրադարձության ֆրեյմ-սցենարի առավել բնորոշ հարցերի տերմինալները: Ֆրեյմ-սցենարն այս դեպքում որևէ ենթադրական իրադարձության առնչվող հարցերի և պատասխանների հավաքակազմ է: Այսպես՝ «Երեխայի ծննդյան տարեդարձ» ֆրեյմ-սցենարի համար այդպիսի հարցեր կարող են լինել. «Ի՞նչ են հագնելու հյուրերը: Երեխայի համար նվեր ընտրվա՞ծ է: Նրան արդյո՞ք դուր կգա նվերը: Որտեղի՞ց նվեր գնել: Որտեղի՞ց գումար հայթայթել» և այլն: Նմանապես, հեռախոսագիրքը վերցնող կնոջ նպատակը հասկանալու համար, մենք պետք է իմանանք, որ դրանում կան ռեստորանների հեռախոսահամարներ, և այդ կինը, հավանաբար, ցանկանում է հեռախոսով սնունդ պատվիրել (phone books list numbers of take-out restaurants, and that the woman must be looking up such a number in order to achieve her goal of getting food) /Duchan, 1991 :44/:

Որևէ գործողության իմաստը հասկանալու համար մարդը հաճախ ստիպված է լինում այսպիսի հարցեր տալ. «Ո՞վ է կատարում գործողությունը (կատարող): Ո՞րն է գործողության նպատակը (մտադրություն): Ինչպիսի՞ն են հետևանքները (ազդեցություն): Ո՞ւմ վրա կազդի այդ գործողությունը (հասցեատեր): Ինչպե՞ս է այն կատարվել

(գործիք)»: Սրանց բոլորի պատասխանները կարելի է գտնել համապատասխան իրադրությունների համար նախատեսված սցենարներում: Այդ պատճառով էլ հեղինակները սցենարները բնութագրում են որպես համառոտ, տաղտկալի պատմություններ (A script is, in effect, a very boring little story) /Schank, Abelson, 1977: 152/:

Ըստ Մ. Մինսկիի տեսության՝ յուրաքանչյուր իրադրության ամբողջական ներկայացումը կատարվում է ոչ թե մեկ, այլ մի շարք ֆրեյմ-սցենարների համակարգի օգնությամբ: Ամեն մի ֆրեյմ-սցենար համապատասխանում է իրադրության հնարավոր դիտանկյուններից մեկին, որն արտացոլվում է ֆրեյմ-սցենարների համակարգով: Համակարգի տարբեր ֆրեյմ-սցենարներ ցույց են տալիս ընդհանուր տերմինալներում գտնվող միևնույն տեղեկության օգտագործման տարբեր ուղիները: Ինչպես և տեսողական իրադրության դեպքում, մարդը, հասկանալով կամ հաղորդելով միտքը, ընտրում է ֆրեյմ-սցենարներից որևէ մեկը: Այդ ընտրությունն ըստ էության վերաբերում է այն հարցերին, որոնք պետք է առաջադրել դիտարկվող իրադրության վերաբերյալ /Минский, 1979: 47/:

Ինչպես ֆրեյմը, այնպես էլ ֆրեյմ-սցենարն անհրաժեշտ է մեկնաբանել հիշողության եզրույթներով /Schank, 1982: 173/: Իրավացիորեն է նշում Շ. Պարոնյանը, որ հիշողությունը լեզվական և գիտակցական կառույցները կապող կամուրջ է, որն անհրաժեշտ է մեզ հաղորդակցական կաղապարի լեզվագործաբանական-ճանաչողական պատկերն առավել ամբողջական դարձնելու համար /Պարոնյան, 2010: 32/: Ֆրեյմը և ֆրեյմ-սցենարը տեղեկության կառույցներ են, որոնք ներկայացնում են նաև վերջնարդյունքը և մտապահվում են անհատների կողմից:

Ճանաչողական հոգեբանության մեջ հիշողությունը սահմանվում է որպես մի գործընթաց, որը կոչված է պահպանելու, վերականգնելու և օգտագործելու ազդակների, պատկերների, իրադարձությունների, գաղափարների և հմտությունների վերաբերյալ այն տեղեկատվությունը, որն այլևս հասանելի չէ: Այս փաստը վկայում է այն մասին, որ հիշողությունը կարող ենք կիրառել որպես «ժամանակի մեքենա»՝ ժամանակի մեջ մտավոր ճանապարհորդություն կատարելու նպատակով /Goldstein, 2011: 116/:

Է. Թուվինգը առաջարկում է հիշողության դասակարգում, որը ներառում է հինգ համակարգ՝ ընթացակարգային, զգայական, կարճատև, իմաստային և դրվագային (էպիզոդիկ) (procedural, perceptual representation, short-term, semantic, episodic): Թեև հիշողության յուրաքանչյուր համակարգ ունի իր ուրույն գործառնությունը, որը մյուսները չեն կարող իրականացնել (այսպես կոչված, գործառնության անհամատեղելիության չափանիշ (the criterion of functional incompatibility)), որոշ համակարգեր, սովորաբար փոխազդում են առօրյա կյանքի

առաջադրանքներ իրականացնելիս, ինչպես նաև հիշողության լաբորատորիայում:

Իմաստային հիշողությունն ամրագրում և պահպանում է աշխարհի մասին գիտելիքը, որը հասանելի է մտաբերման համար: Այն թույլ է տալիս մարդկանց ներկայացնել և մշակել իրադարձությունները, առարկաները և հարաբերություններն աշխարհում, մտածել այն երևույթների մասին, որոնք այս պահին այստեղ առկա չեն: Ի տարբերություն սրան, դրվագային հիշողությունը թույլ է տալիս անհատներին մտապահել, այսպես կոչված, անհատական փորձը, նաև ճանապարհորդել ժամանակի մեջ և մտաբերել որոշակի ժամանակահատվածում կատարված իրադարձությունների վերաբերյալ նախկին փորձը: Իմաստային և դրվագային հիշողությունների միջև հարաբերություններն աստիճանակարգային բնույթի են: Դրվագային հիշողությունը սկիզբ է առել իմաստայինից և որոշ գործառույթների իրականացման իմաստով կախում ունի վերջինից, մինչդեռ իմաստայինը կարող է գործել (պահպանել և վերականգնել տեղեկույթը)՝ անկախ դրվագայինից, բայց ոչ հակառակը: Դրվագային հիշողությունն անհրաժեշտ չէ իմաստային հիշողության մեջ տեղեկույթի կողմնորման և պահպանման գործընթացում: Ի վերջո, իմաստային հիշողությունը զարգանում է մանկության ավելի վաղ տարիների ընթացքում, քան դրվագայինը /Tulving, 1993: 67-68/ :

Այսպիսով՝ յուրաքանչյուր իրադարձության սցենար ստեղծվում է որևէ իրական իրադարձությունից և կրում է այն տեղեկույթը, թե ինչպիսին է աշխարհը: Առավել ծավալուն իրադարձությունները կարող են ներկայանալ մակրոֆրեյմ-սցենարների կամ մակրոսցենարների տեսքով, որոնք, իրենց հերթին, պարունակում են մեկից ավելի միկրոսցենարներ: Տնտեսական իրադարձության ֆրեյմ-սցենարը դիտարկվում է որպես որոշակի տարրերի հավաքածու, ըստ որի ընկալվող իրադարձությունը պետք է տեղի ունենա: Սցենարը, համապատասխանորեն նկարագրելով որոշակի իրավիճակ, թույլ է տալիս կանխատեսելու պարտադիր տարրեր և առաջացնում է սպասումներ ոչ պարտադիր տարրերի վերաբերյալ, անգամ եթե դրանք բացահայտ տրված չեն:

Գոյություն ունեն հիմնական բնութագրեր, որոնք մի կողմից սցենարը մոտեցնում են այլ ճանաչողական կառույցներին, մյուս կողմից՝ տարբերակում են դրանք: Սցենարը, ինչպես գիտակցության մյուս կառույցները, գիտելիքների կազմակերպված կառույց է, որի մի հատվածը ենթադրում է ամբողջություն, որը շատ ավելին է, քան նրա բոլոր մասերի հանրագումարը: Ճանաչողական կաղապարների մեկ այլ ընդհանուր բնորոշում է այն, որ սցենարն ընդհանրացված ու ամփոփ ձևով արտացոլում է իրադարձության կառուցվածքը:

Սցենարը ներկայացված մյուս սխեմաներից տարբերվում է գործողության ու ժամանակի հիմնական տարրերի առկայությամբ, ինչպես նաև առանձին գործողությունների միջև կապերով: Դա գիտելիքի ընդարձակ շտեմարան է՝ հիմնված մշակութային ու հանրային պատկերացումների և արժեքների վրա: Իրադարձության սցենարի կառուցվածքը, որպես կանոն, ներառում է մի քանի սլոթներ՝ բաղադրիչներ: Այդպիսիք են սուբյեկտը (գործողություն կատարողը), փոփոխությունը, օբյեկտը (գործողությունն իր վրա կրողը), ժամանակը, վայրը, հանգամանքները (պայմանները, պատճառը, արդյունքը, նպատակը և այլն): Նշված տարրերը կարող են ներկայացվել ինչպես բացահայտ, այնպես էլ ներակա կերպով, կախված զանազան գործոններից (ինքնին իրադարձությունից, լրագրողի մտադրությունից և այլն): Ընդ որում, երբեմն, բավականաչափ տեղեկույթի բացակայության դեպքում, սլոթները կարող են համալրվել պայմանական, տիպային լրացումներով: Փաստական նյութի վերլուծությունը թույլ է տալիս սահմանել տնտեսական իրադարձության էությունը բացահայտելու համար պարտադիր միջուկային սլոթները՝ սուբյեկտը, փոփոխությունը, ժամանակը և տարածական տեղորոշումը: Պայմանական են օբյեկտի, պատճառի, հետևանքի, գործիքի, արժևորման, կանխատեսման և այլ սլոթներ:

Դրա հետ մեկտեղ, հարկ է նշել, որ վերլուծության ընթացքում պարզ է դառնում մի օրինաչափ հանգամանք առ այն, որ ցանկացած տնտեսական իրադարձության ամբողջական ընկալման համար անհրաժեշտ է վերլուծել ֆրեյմ-սցենարի ոչ միայն միջուկային սլոթները, այլև որոշակի այլընտրանքային տեղեկույթ, որը պարփակված է պայմանական սլոթներում: Վերջիններս, այս կամ այն դեպքում առաջ են մղվում, ակտիվանում են տնտեսական իրադարձության ընկալումը լիարժեք դարձնելու նպատակով:

Վերլուծենք հետևյալ իրադարձության ֆրեյմ-սցենարը.

In an attempt to revive a sluggish economy the Brazilian government set out incentives for private-sector bidders to invest 198 billion reais (\$64 billion) in infrastructure over the next few years. /www.economist.com, June 13, 2015/

Ինչպես երևում է, այս տնտեսական իրադարձության մեջ գործողություն կատարողը Բրազիլիայի կառավարությունն է, որն առաջարկում է (այստեղ առաջ է գալիս փոփոխության սլոթը) խթաններ (գործիքի ենթասլոթ) մասնավոր հատվածի գնորդներին, որոնք տվյալ պարագայում գործողությունը կրողն են՝ օբյեկտի սլոթի բովանդակությունը:

Տվյալ տնտեսական իրադարձության ամբողջական ընկալման համար մեզ անհրաժեշտ է իրազեկ լինել, թե որտեղ և երբ է կատարվում գործողությունը: Թեև տվյալ իրադարձության տարածական տեղորոշման սլոթն ակնհայտորեն նշված չէ նախադասության մեջ, ընթերցողը

կռահում է տվյալ վայրի մասին «the Brazilian government» արտահայտությունից: Ժամանակային սլոթը նույնպես ներակայորեն է արտահայտված. տվյալ իրադարձության մասին մենք տեղեկանում ենք The Economist շաբաթաթերթից, և, համապատասխանաբար, այդ տեղեկույթը համահարաբերակցում ենք այն իրական ֆիզիկական ժամանակի հետ, որում մենք գտնվում ենք:

«In an attempt to revive a sluggish economy» արտահայտությունը լրացնում է նպատակի սլոթը, որի բացակայության դեպքում ընթերցողը չէր կարողանա համապարփակ ձևով ընկալել տվյալ ֆինանսական ներդրման իմաստը: «To invest 198 billion reais (\$64 billion) in infrastructure over the next few years» արտահայտությունը տվյալ դեպքում փոփոխության սլոթի պարագայական ենթասլոթ է: Այսպես՝ «ներդնել 64 միլիարդ դոլար ենթակառուցյուններում»՝ նպատակի և «հաջորդ մի քանի տարիների ընթացքում»՝ ժամանակի ենթասլոթ:

Հետևաբար՝ տվյալ տնտեսական իրադարձության համար միջուկային են համարվում սուբյեկտի, փոփոխության, օբյեկտի, նպատակի, ժամանակի և վայրի սլոթները:

Վերլուծենք ևս մեկ տնտեսական իրադարձության ֆրեյմ–սցենար.

President Vladimir Putin signed a decree imposing a raft of punitive economic sanctions against Turkey on Saturday underlining the depth of the Kremlin's anger toward Ankara four days after Turkey shot down a Russian warplane. /www.reuters.com, November 28, 2015/

Այս իրադարձության մեջ սուբյեկտի սլոթը համալրում է նախագահ Վ. Պուտինը, որը կատարել է փոփոխություն, ստորագրել հրամանագիր, ըստ որի՝ Թուրքիայի համար (օբյեկտի սլոթ) կիրառվելու են մի շարք տնտեսական պատժամիջոցներ: Դա հանդես է գալիս որպես փոփոխության սլոթի գործիքի ենթասլոթ, քանզի մանրամասնում է հրամանագրի բովանդակությունը: Իրադարձության հաղորդումն ամփոփվում է ժամանակի և պատճառի սլոթներով, որոնց բացակայության դեպքում ընթերցողը չէր կարողանա լիարժեքորեն ընկալել սույն իրադարձության իմաստը:

Այսպիսով՝ տնտեսական իրադարձությունը հարաշարժ իրողություն է, որն ընթանում է որոշակի հանգամանքներում, ըստ որոշակի սցենարի, և հետևաբար՝ ընկալվում է ֆրեյմ–սցենարի միջոցով: Վերջինս պարունակում է սլոթներ, որոնք, համաձայն իրենց բովանդակության, լինում են երկու տեսակի՝ միջուկային և պայմանական/այլընտրանքային: Միջուկային մասի շնորհիվ հնարավոր է սցենարի ճանաչում իրադրության մեկնաբանության գործընթացում, իսկ պայմանական մասն այլընտրանքային տեղեկույթի կրողն է: Շրջակա աշխարհի հետ մարդու փոխազդեցության ժամանակ կատարվում է ֆրեյմ–սցենարի հարմարակցում՝ ըստ որոշակի իրադրության, կախված անհատի՝ օբյեկտիվ իրականության մասին գիտելիքից: Իրադարձությունը, տվյալ դեպքում,

անհատն ընկալում է ընդհանրացված կերպով՝ որպես գործողություն, տեսողական պատկեր, դատողություն, պատում և այլն: Այսինքն՝ դա որևէ որոշակի իրադարձություն չէ, այլ միևնույն դասին պատկանող, բովանդակային առումով միմյանց մոտ իրադարձությունների հատկանիշների հավաքածու: Միջուկային՝ իրադարձությանն կատարմանն անհրաժեշտ սլոթներն են սուբյեկտը (գործողություն կատարողը), փոփոխությունը, վայրը, ժամանակը: Որպես պայմանական սլոթներ (այսինքն՝ տեղեկույթ, որի բացակայությունը չի խափանում տվյալ իրադարձության հիմնական ընկալումը)՝ կարող են լինել տնտեսական իրադարձության օբյեկտը, պատճառը, հետևանքը, արժևորումը, կանխատեսումը և այլն: Այդուհանդերձ, իրադարձության ամբողջականության ապահովման համար հաճախ անհրաժեշտ են ոչ միայն միջուկային, այլև որոշ պայմանական սլոթներ, որոնք այս կամ այն դեպքում ակտիվանում և առաջին պլան են մղվում՝ համապարփակ դարձնելով տվյալ իրադարձության ընկալումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Պարոնյան Շ. Հ. Խոսքային փոխներգործության ճանաչողական-գործաբանական հայեցակերպը անգլերենում. Ատենախոսություն բան. գիտ. դոկտորի գիտ. աստ. հայցման համար, Երևան, 2010:
2. Duchan J. F. Everyday events: Their role in language assessment and intervention // *Pragmatics of Language. Clinical Practice Issues*. T. Gallagher (ed.). San Diego: Singular Publishing Group, 1991.
3. Goldstein E. B. Cognitive psychology: connecting mind, research, and everyday experience. Belmont, CA: Cengage Learning, 2011.
4. Schank R.C. Dynamic memory: A theory of reminding and learning in computers and people. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
5. Schank R.C., Abelson R.P. Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures. Hillsdale (N.J.), 1977.
6. Tulving E. What is episodic memory? // *Current directions in psychological science*. v. 2, N. 3, 1993.
7. Карасик В. И. Языковая матрица культуры. М.: Гнозис, 2013.
8. Минский М. Фреймы для представления знаний. М.: Энергия, 1979.
9. www.economist.com, June 13, 2015.
10. www.reuters.com, November 28, 2015.

Լ. ԱՐՄԵՆՅԱՆ – *Когнитивное моделирование явлений в экономическом медиадискурсе.* – Экономическое событие динамично и развивается согласно определенному фрейм-сценарию, в котором в виде ядерных и альтернативных слотов заложена информация, релевантная для понимания разных событий. Ядерными считаются слоты субъекта, изменения, пространственной и временной локализации. Слоты объекта, причины, результата, прогноза и оценки определяются как альтернативные. Как показал материал исследования, в информационных статьях для полноценного восприятия содержания экономических событий кроме основных слотов необходимо участие тех или иных альтернативных слотов, которые, активируясь, обеспечивают доступ к соответствующей информации. Примечательно, что существенную роль в процессе когнитивного моделирования экономических событий играет память.

Ключевые слова: экономическое событие, фрейм-сценарий, когнитивная модель, фреймовый анализ, слоты, концептуализация

L. HARUTYUNYAN – *Cognitive Modelling of Events in Economic Media Discourse.* – Economic events are dynamic phenomena that proceed according to some frame-scenario, which contains nuclear and alternative slots filled with data for an adequate perception of events. Nuclear slots are those of agent, change, time and place, whereas alternative information is provided by the slots of recipient, cause, effect, prediction, and evaluation. The analysis illustrates that for appropriate understanding of economic events besides nuclear slots it is necessary that some alternative slots be activated to provide the reader with relevant information. It should also be mentioned that memory plays an essential role in the process of economic event cognitive modeling.

Key words: economic event, frame-scenario, cognitive model, frame analysis, slots, conceptualization